

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Сухомлинської Лесі Віталіївни на тему:
«Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 011 – Освітні, педагогічні науки

Актуальність дослідження обумовлена тим, що проблема виживання людства постала як найгостріша та найактуальніша. Про це свідчить 26-а кліматична конференція ООН, що відбулася у листопаді 2021 р. у Глазго (Шотландія) і зібрала 120 світових лідерів, які обговорювали питання глобального потепління і дії для боротьби з ним, взаємодії людини з природним середовищем, віртуальної реальності, глобалізаційних викликів і криз як екологічного, так і антропологічного характеру.

Серед них чільне місце посідають питання співжиття і комфортного співіснування людини і природи, невід’ємною частиною якої є світ тварин. Аргументи й зусилля щодо збереження і примноження тваринного світу закріплені у низці міжнародних правових актів, що вимагають дотримання державами, які їх підписали, зокрема й Україною, виконання зазначених у них положень. Це, насамперед, Всесвітня декларація прав тварин (розроблена у 1977 р., прийнята ЮНЕСКО у 1990 р.); Європейська конвенція про захист домашніх тварин (1992); Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (2006) та інші.

Водночас у європейській та світовій гуманітаристиці набувають все більшого поширення концепції та ідеї, що закликають до покращення, а іноді до кардинальної зміни етичної поведінки людини стосовно світу живого. Вони постали наприкінці ХІХ ст., розвивалися впродовж ХХ ст., а на початку ХХІ ст. утвердилися як науки, предметом дослідження яких є світ рослин і тварин. Серед них насамперед екологія тварин та її похідні – зоопсихологія, етологія, нейрофізіологія та ін.

Але перш, ніж дбати про все живе, необхідно звернути увагу на педагогічний бік проблеми, на необхідність виховувати у дітей з самого раннього віку бажання берегти живу природу і виявляти любов і милосердя до живих істот, які живуть поряд або разом з людьми, формувати вміння співіснувати разом. Та й історія вітчизняного виховання накопичила певний досвід формування у дітей почуття любові й дбайливого ставлення до всього живого, вага і значення якого весь час зростає.

Незважаючи на загальну затребуваність виховання у дітей милосердного ставлення до тварин, ця тематика досі не привертала достатньої уваги дослідників, мало розроблена у вітчизняній історико-педагогічній науці. Авторка дисертації *«Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-емоційними засобами (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)»*, яка звернулася до історії, актуалізує важливість постановки цих питань як для історії виховання, так і для забезпечення науково-практичного підґрунтя для розроблення і впровадження відповідних методик і технологій.

Відтак, актуальність означеної проблематики, а також її нерозробленість в історико-педагогічному вимірі не викликає сумнівів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію здійснено відповідно до наукової теми відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України 2019-2021 рр. «Парадигми розвитку та тенденції реформування шкільної освіти в Україні у добу незалежності (1991-2017)», номер державної реєстрації 0119U001260.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 549 від 27.11.2018) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 521 від 29.01.2019).

Наукова новизна. Істотними результатами, що представлені в дисертації Л. В. Сухомлинської, є те, що нею вперше: темою наукового дослідження обрано генезу формування у дітей ціннісного ставлення до тварин як окрему педагогічну і освітньо-виховну проблему; розроблено відповідні концептуальні засади і

методологію; розкрито вирішальну роль поєднання морально-етичних, емоційно-ціннісних і діяльнісних складників як головної умови виховання у дітей почуття піклувального і бережливого ставлення до світу живого, й насамперед до хатніх тварин; визначено й схарактеризовано концепції, що мали розповсюдження в різні роки і десятиліття: романтично-ідеалізовану, пізнавально-співчутливу, соціально-утилітарно-прагматичну, усвідомлено-відповідально-діяльнісну; висвітлено роль і значення художньої та просвітницької літератури для дітей.

Подальшого розвитку в дослідженні набули: розкриття гуманних ідей по відношенню до всього живого, яке висловлювали в своїй педагогічній, художній, публіцистичній творчості та в епістолярній спадщині видатні й відомі педагоги та письменники (М. Пирогов, К. Ушинський, І. Горбунов-Посадов, Б. Рябінін, В. Сухомлинський); класифікація, систематизація і аналіз історіографічної бази дослідження, до якої були широко залучені бібліографічні видання-каталоги, як цінні ресурси розкриття розглядуваної проблеми.

У ході дослідження уточнено: понятійно-категоріальний апарат дослідження (тварина, світ живого, співчуття, милосердя, відповідальність, антропоморфізм, анімалізм, література для дітей, популяризаторська література); роль і значення дитячої літератури і підручників для читання крізь призму екологічної етики, гуманізації освіти, її морально-етичного потенціалу у вихованні етичного ставлення до світу живого.

Практичне значення дослідження. Викладена в систематизованому вигляді генеза формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та літературно-художніми засобами може суттєво збагатити зміст навчальних курсів з історії педагогіки та психології для закладів вищої освіти; для позакласної та позашкільної виховної роботи у закладах позашкільної освіти; представлені систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал та джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії освіти і українського шкільництва та при написанні навчальних курсів та модулів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Вивчення представленої на рецензування дисертації Л. В. Сухомлинської дозволяє стверджувати, що мета, завдання і предмет дослідження є логічно узгодженими та коректно сформульованими. Використанні дисертанткою методи дослідження надали змогу вирішити поставлені завдання й, відповідно, досягти визначеної мети. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечується логікою подання матеріалу дисертації, послідовністю розв'язання поставлених завдань, репрезентативністю джерельної бази та достатньою апробацією результатів, висновками, які подані до кожного розділу, загальних висновках дисертації, в додатках до неї. Достовірність отриманих висновків підтверджено використанням теоретичних та емпіричних методів, тривалістю дослідної роботи, якісним і кількісним аналізом джерел, зафіксованих довідками про впровадження результатів дослідження, а також об'єктивним аналізом 189 джерел, що відповідає усім вимогам до педагогічних досліджень.

Окресленні хронологічні межі дослідження дійсно є визначальними для розвитку предмета дослідження. У науковій новизні чітко прописаний особистий внесок автора в розвиток педагогічної науки.

Характеристика основних положень роботи. Специфіка об'єкта і предмета дослідження, особливості мети і завдань, а також логіка дослідження зумовили структуру роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (189 позицій) та 17 додатків. Загальний обсяг роботи – 265 сторінок, з них – 165 основного тексту. Стиль викладу матеріалів, наукових положень, висновків доступний для сприйняття. Поняттєво-категоріальний апарат дисертації збалансований.

Дисертація має чітку, логічну структуру, яка переконливо відображає логіку дослідницького задуму. У роботі виважено визначено мету й завдання, реалізацію яких повно відображено у висновках. Список використаних джерел оформлено відповідно до нормативних вимог.

Зміст, обсяг і завершеність дисертації свідчать про належне дотримання здобувачкою вимог до наукової роботи та її професійну наукову зрілість.

Повнота викладення матеріалів дисертації у роботах, які опубліковані автором. Результати дослідження відображено у **25** публікаціях, серед яких: **9** відображають основні результати дисертації (**7** у фахових виданнях України, **2** – у зарубіжних наукових періодичних виданнях), **12** мають апробаційний характер, **4** додатково відображають результати дослідження.

На основі аналізу змісту цих публікацій можна констатувати, що наукові положення, висновки і рекомендації, які було одержано в результаті проведеної роботи та у друкованих працях здобувачкою викладено достатньо повно. Матеріали дисертаційної роботи пройшли необхідну апробацію на науково-практичних заходах різного рівня: міжнародних, всеукраїнських, регіональних (37 заходів) та на засіданнях відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України (2019-2021 рр).

Загалом, здобувачці вдалося розв'язати всі завдання, поставлені в роботі. Висновки дисертації, підтверджені вагомими аргументами та, безумовно, мають право на практичне застосування. Водночас, варто висловити й деякі міркування, зауваження та побажання щодо дисертації.

1. У роботі загалом чітко та ґрунтовно описані теоретико-методологічні основи дослідження, достатньою мірою представлені вихідні ідеї та положення дослідження, понятійно-термінологічний апарат, історіографія та джерельна база дослідження. Водночас доцільним було б виписати більш чітко методологічний апарат (об'єкт, предмет, мету) з огляду на змістове наповнення тексту.

2. Заслуговує на увагу загалом кваліфікований опис джерел, водночас зауважимо, що є потреба в більш детальному поясненні добору джерел.

3. Бажано було б представити більш докладно іншомовну літературу з теми дослідження.

4. З огляду на актуальність збереження життя тварин, насамперед свійських, у період військової агресії, було б доцільно, на нашу думку,

підготувати хрестоматію художніх текстів для дітей про милосердне ставлення до тварин у вигляді електронного ресурсу, використавши при цьому матеріали дослідження.

Висновок. Рецензована дисертація є одним з перших в українській педагогічній науці цілісним ґрунтовним науковим дослідженням, присвяченим формуванню у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами наприкінці ХІХ – початку ХХІ ст., що характеризується високою інформаційною насиченістю та вагомим практичним значенням.

Дисертація Л. В. Сухомлинської «Формування у дітей ціннісного ставлення до тварин освітньо-виховними та художньо-образними засобами (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)» на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 01 – Освіта / педагогіка, за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки за актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною постановки та розв’язанням проблем, практичним значенням відповідає вимогам пунктів 9, 11–14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015, № 567 від 30.12.2015, № 943 від 20.11.2019) та на підставі Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44) може бути рекомендована до захисту у спеціалізованій раді зі спеціальності 011 – Освітні, педагогічні науки.

Рецензент,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України

А. А. Загородня

Загородня А. А.
Молошич Д. С.